Souřadnice maďarského umění

Tomáš Pospiszyl

Recenze

Edit András, *Kulturní převlékání. Umění na troskách socialismu a na vrcholcích nacionalismu*, Hradec Králové: Galerie moderního umění 2023, 344 s.

Tomáš Pospiszyl je historik umění a kurátor, pedagogicky působí na Akademii výtvarných umění v Praze. Publikoval např. kolektivní monografii Jindřich Chalupecký; Texty a kontexty kritika umění (spolu s Anežkou Bartlovou, Tomášem Glancem, Johanou Lomovou a Janem Wollnerem; Praha: Nakladatelství AVU 2023).

tomas.pospiszyl@avu.cz

Galerie moderního umění v Hradci Králové vydala druhou knihu v Edici střední a východní Evropy. Smyslem této edice je zprostředkovat českému čtenáři tituly, jež ve zmíněném regionu vznikají a osobitě reflektují dějiny poválečného či současného výtvarného umění. Vychází z přesvědčení, že střední a východní Evropa je specifickým teritoriem nejen geografickým, ale též kulturním. Současně reaguje na skutečnost, že jednotlivé státní útvary v této oblasti mají značně rozdílné historie. Ač je původně spojovala například příslušnost k rakousko-uherské monarchii, později unifikující mocenská sféra Sovětského svazu a následně kategorie postsocialistických států, nejednalo se a nejedná o homogenní celek. Podoba moderního a současného umění se v nich formovala spíše ve vztahu k jeho centrům v západní Evropě a USA než ze vzájemného kontaktu mezi sebou. Navíc se v nich mluví různými jazyky, což významně ospravedlňuje vznik podobné, zdánlivě velmi exkluzivní překladové edice. Zatím v ní vyšly dva svazky. Ke knize polského historika umění Piotra Piotrowského *Významy modernismu. K historii polského umění po roce 1945*[1] v loňském roce přibyla publikace Edit András nazvaná *Kulturní převlékání. Umění na troskách socialismu a na vrcholcích nacionalismu*.

Edit András patří k nejvýznamnějším autorkám píšícím nejen o maďarských umělcích, ale dlouhodobě reflektuje uměleckou tvorbu v regionech střední a východní Evropy. Současně je historičkou umění nikoli v úzkém, profesně vymezeném slova smyslu, ale zaujímá pozici veřejné intelektuálky, u níž se zájem o uměleckou produkci mísí se zájmem o společenské dění. Při čtení jejích textů, přirozeně propojujících obě polohy, si český čtenář uvědomí, jak u nás podobný hlas v oboru výtvarného umění chybí (lze jej snad vzdáleně přirovnat ke specifické pozici, kterou zaujímá Milena Bartlová). András patří ke generaci, která

1 Piotr PIOTROWSKI, *Významy modernismu. K historii polského umění po roce 1945*, Hradec Králové: Galerie moderního umění 2022.

zažila reálný socialismus i jeho kolaps v roce 1989. Se společenskou změnou se ovšem nevzdala kritického přístupu k politickému dění.

Překlad textů Edit András v ediční řadě Galerie moderního umění v Hradci Králové je tedy logickým krokem. Charakter svazku, jehož překladatelem je Robert Svoboda, se však od předchozí publikace Piotra Piotrowského liší. Nejedná se o překlad již existující knihy, ale o nově vytvořený celek, obsahující zkrácené verze dvou předchozích prací autorky. Konkrétně jde o monografie *Umění na troskách socialismu* z roku 2009 a *Hranice imaginace. Současné umění a kritická teorie ve východní Evropě* z roku 2023, pro účely českého překladu přejmenovaná na *Umění na vrcholcích nacionalismu*.[2] Výsledkem fúze je objemově náročnější celek, jehož dvě části však na sebe relativně dobře navazují – první se zabývá situací maďarského umění v letech 1989 až 2010, druhá pokračuje s uměním a kulturní situací od roku 2010 po dnešek. Z předmluvy Jana Zálešáka a autorčiny ediční poznámky se dozvídáme, jakým způsobem byly oba svazky propojeny: zůstaly především pasáže přibližující konkrétní tvorbu maďarských autorů a autorek a tamní umělecké prostředí, zatímco redukce postihla části věnované teoretickému rámci jednotlivých kapitol. O podobě vynechaného textu – s ohledem na jazykovou bariéru – si většina z nás nemůže udělat přesnější představu. Podle Zálešáka se však základní teoretická orientace Edit András vyjevuje i z vybraných či zkrácených kapitol.

Zvláště po vypuštění obecnějších částí v některých pasážích převládá očekávatelná typologizace jednotlivých uměleckých přístupů: autorka identifikuje tematickou oblast, v rámci níž pak řetězí někdy až příliš stručné rozbory tvůrčí praxe zvolených umělců a umělkyň. Přesto kniha může sloužit jako přehled dějin maďarského výtvarného

2 Edit ANDRÁS, *Kulturális atöltözés. Müvészet a szocializmus romjain*, Budapest: Argumentum Kiadó 2009. Edit ANDRÁS, *Határsertö képzelet. Kortárs müvészet és kritikai elmélet Európa keleti felén*, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2023.

umění posledních čtyř dekád. Kapitoly nejsou vedeny přísně chronologicky, obsahují však promyšlenou časovou i tematickou strukturu vybrané a na historické události navázané umělecké produkce.

Oproti Maďarsku se zdá, jako kdyby Česká republika po roce 1989 zažívala víceméně stejnorodé dekády bez dramatických politických, ale i kulturních diskontinuit, do jejichž půdorysů pouze vstupují noví umělci a umělkyně. Délce trvání zdánlivě nekonečného státního socialismu v Československu se už přitom doba uplynulá od jeho rozkladu v roce 1989 pomalu blíží. Procesy, jež popisuje obor dějin umění, zde nepochybně probíhají, jen jim zatím nikdo z místních autorů nedal přesvědčivé kontury.

Obsahově i metodologicky psaní Edit András v některých aspektech navazuje na knihy Piotra Piotrowského. Pro oba sehrála klíčovou roli zahraniční zkušenost. V devadesátých letech minulého století a v první dekádě dvacátého prvního století pobývali delší dobu ve Spojených státech amerických. Snažili se pochopit místní uměleckou scénu, současně se pokoušeli v cizím prostředí zprostředkovávat umění své vlasti. Zaujaly je impulsy post-formalistické historie umění z okruhu časopisu *October*, ještě důležitější však pro ně byly proměny, jež do oboru přinesl feminismus nebo postkoloniální studia. Piotrowského *Významy modernismu* z roku 1999 novým způsobem převyprávěly polské poválečné umění, přičemž mezi nejcitovanější autority v nich patří Benjamin H. D. Buchloh, Hal Foster a další autoři *Octoberu*. Explicitní kritiku okruhu *Octoberu* Piotrowski formuloval jen o několik let později ve své koncepci horizontálních dějin umění.[3] Systémové přehlížení tvorby vznikající mimo centra navrhl eliminovat na základě inspirací z textů Edwarda Saida nebo Gayatri Chakravorty Spivak.

3 Viz např. Piotr PIOTROWSKI, „O prostorovém obratu aneb O horizontálních dějinách umění“, in: Martin ŠKABRAHA – Pavlína MORGANOVÁ (eds.), *Umění a emancipace. Výbor z textů Piotra Piotrowského*, Praha: AVU, s. 91–104.

I první část recenzované publikace, *Umění na troskách socialismu*, nahlíží na maďarské umění devadesátých let optikou poučenou soudobými teoretickými koncepcemi. Na rozdíl od Piotrowského, který vytváří a testuje obecnější uměleckohistorické hypotézy, je primárním zájmem András analýza a vztahy konkrétních uměleckých děl. Zvláště inspirativní je její čtení prací výtvarných umělkyň (např. Emese Benczúr, Ilona Németh, Kriszta Nagy). Ve východní Evropě obvyklý uměleckohistorický narativ nové umělecké svobody po roce 1989 v něm nahrazuje pečlivější analýzou přetrvávajících genderových nebo národnostních traumat. Poznámkový aparát a seznam použité literatury potvrzuje, že tato analýza byla ovlivněna feministickými autorkami, jakými jsou Griselda Pollock, Jo Anna Isak, Amelia Jones nebo Kaja Silverman. Znovuobjevování a reinterpretace maďarských umělkyň se neomezuje na mechanické obohacování stávajícího kánonu, ale poukazuje ke způsobům konstrukce/zamlčování kulturních hodnot.

Druhá kniha zahrnutá ve zkrácené podobě do svazku *Kulturní převlékání* zkoumá způsob, jakým se postsocialistická kultura vypořádává s vlastní minulostí a jak se kulturní a historická témata stávají předmětem politického zneužívání. Edit András primárně sleduje společenské podmínky a způsoby, jak na ně umělci reagují. Nedávnou historii maďarského umění podle ní nedefinují v první řadě formální změny jeho jazyka nebo generační proměna jeho aktérů, ale spíše proměnlivá politická situace. Ta se promítá nejen do z české perspektivy radikální transformace uměleckých institucí v Maďarsku, ale i do motivace tamních umělců a umělkyň, formátů jejich děl a způsobů jejich reflexe. Pro maďarskou kulturu přišel důležitý zlom v roce 2010, kdy se k moci ve státě dostala národně-konzervativní strana Fidesz. Pro ni se maďarská historie i kultura staly jedním z klíčových nástrojů politického boje. Proti těmto nacionalistickým tendencím naopak vystupuje tvorba umělců a umělkyň kritických vůči oficiální kulturní politice nebo obecně lokálnímu národovectví (např. Little Warsaw, Szabolcs KissPál nebo Martin Piaček).

Metodologicky zde Edit András vstupuje do dialogu s klasickými tituly věnujícími se nacionalismu, jakými jsou například *Představy společenství* Benedicta Andersona.[4] Význam její knihy ale nespočívá v aplikaci existující teorie na maďarské podmínky. Je tomu spíše naopak: k obecné teorii András přidává případovou studii, jež potvrzuje obecné poznatky, ale ve specifických detailech je přesahuje. Témata relevantní pro maďarskou situaci autorka nezřídka nalézá za jeho současnými státními hranicemi. Komplikovanost národní příslušnosti středoevropských umělců a umělkyň dokládá způsob, jímž opisuje jejich původ; někdy se jedná o rumunskou umělkyni, jindy o umělce narozeného v Rumunsku nebo maďarského tvůrce sedmihradského původu atp. Spojuje je prozkoumávané téma nacionalismu, a současně i působení v teritoriu původního Uherska.

Českého čtenáře kniha Edit András nepochybně ponoukne k úvahám, jak by asi vypadala podobná publikace věnovaná zdejšímu prostředí. K historizaci českého umění po roce 1989 u nás dochází většinou formou výzkumných výstav či stálých expozic, nikoliv přehledových akademických publikací.[5] Můžeme spekulovat, zda je to dáno neochotou českých autorů a autorek se do podobných úkolů pouštět, nebo naopak možnostmi, které maďarští kolegové

4 Benedict ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha: Karolinum 2008.

5 Jedná se například o výstavy *Po sametu / Současné české umění s přesahy do minulosti*, kurátorka Sandra Barborovská, Praha: GHMP od 2009–2010; *Formáty transformace 89–09. Sedm pohledů na novou českou a slovenskou identitu*, kurátoři Vladimír Beskid, Anetta Mona Chisa, Karel Císař, Michal Koleček, Marie Polášková, Martina Pachmanová, Tomáš Pospiszyl, Brno: Dům umění 2009–2010; *Začátek století. České umění prvního desetiletí 21. století*, kurátorka Pavlína Morganová, Plzeň: Západočeská galerie 2012, Ostrava: Galerie výtvarného umění 2013; nebo stálé či dlouhodobé expozice jako *Století relativity*, kurátoři: Helena Zapálková, Štěpánka Bieleszová, Ladislav Daněk, Olomouc: Muzeum umění Olomouc od 2013, *ART IS HERE: Nové umění*, kurátoři: Ondřej Chrobák, Petr Ingerle, Jana Písaříková, Brno: Moravská galerie od 2015; *Posledních padesát let*, kurátor Tomáš Pospiszyl, Hradec Králové: Galerie moderního umění 2020–2024. Je také charakteristické, že loni otevřená stálá expozice Národní galerie Praha s názvem *1939–2021: Konec černobílé doby* (kurátoři Michal Novotný, Eva Skopalová, Adéla Janíčková) dosud nedisponuje průvodcem ani jinou doprovodnou publikací.

a kolegyně postupně ztrácejí. Realizovat rozsáhlé výstavní projekty ve veřejných institucích je u nás stále možné, v Maďarsku je zřejmě jednodušší o podobných otázkách jen psát.

Ačkoliv do češtiny přeložené knihy Edit András od sebe dělí patnáct let, spojuje je ústřední téma vztahu kultury a moci. Mimořádně znepokojivé je v tomto světle jejich obecné poselství. Ani po dekádě a půl nepochybně nepominula aktuálnost genderového přezkoumávání východoevropského umění. A i když se nikoli nepodstatná část maďarské umělecké komunity vymezuje vůči kulturní politice strany Fidesz, na kritizované situaci se v posledních letech nepodařilo změnit prakticky nic. Význam *Kulturního převlékání* přesto leží v jeho společenské rovině. Tu András nahlíží nikoliv skrze jednotlivé a uzavřené události, ale dlouhodobě trvající procesy. Autorka – a ani samotné maďarské umění – nedává návod, jak se jednou provždy vypořádat s vlnami opresivních tlaků na kulturu. Ukazuje však, jak tyto tlaky nebyly maďarské kulturní scéně lhostejné. Nezůstala jen v pozici pasivní oběti režimu, ale stala se jeho aktivním a kritickým zrcadlem. To je inspirativní i pro naši situaci. Česká politika se zatím ubírá klidnějšími vodami, jak ale ukazuje příklad Slovenska, proměny kulturních institucí mohou být otázkou několika málo měsíců.